

Олександр Є. Попов¹, Андрій О. Кирилук²

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЗАСАДИ АНТИМОНОПОЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НА МІЖНАРОДНИХ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ ТОВАРНИХ РИНКАХ

У статті викладено інституціональні особливості формування та розвитку державної антимонопольної політики та забезпечення підприємницької конкурентоспроможності на національних та міжнародних споживчих ринках. Серед особливостей функціонування та розвитку державної антимонопольної політики виділено обов'язкову та добровільні складові. Обов'язкова складова інституціонального середовища антимонопольного регулювання являє собою державні та міжнародні інститути, що підпорядковуються загальним, заздалегідь задокументованим нормативно-правовим актам, положенням, угодам тощо, тобто це формальний нормативно-правовий рівень. Доведено, що в рамках інституціонального проектування кожен учасник антимонопольного регулювання відіграє певну роль, при чому одночасно одне і те саме інституціональне утворення може відігравати кілька ролей. Встановлено, що функції, які відіграють інституціональні утворення, різняться від максимально направлених на сприяння формуванню та розвитку державної антимонопольної політики та антимонопольного регулювання до відсутності зацікавленості у змінах і навіть активній протидії впровадженню нових інститутів, адаптації чи вдосконаленні вже існуючих.

Ключові слова: міжнародна конкурентоспроможність, антимонопольна політика, антимонопольне регулювання, інституціональне середовище, інституціональні утворення, інституціональне проектування.

Рис. 1. Табл. 1. Літ 12.

DOI: 10.32752/1993-6788-2023-1-269-84-91

Oleksandr Ye. Popov, Andriy O. Kyrylyuk

INSTITUTIONAL FRAMEWORK FOR ANTITRUST REGULATION AND ENSURING ENTREPRENEURIAL COMPETITIVENESS IN INTERNATIONAL AND NATIONAL COMMODITY MARKETS

The formation and development of state antimonopoly policy and antimonopoly regulation takes place taking into account the peculiarities of the institutional environment in which this regulation takes place. The institutional environment of antimonopoly policy and antimonopoly regulation represented by mandatory and voluntary components. All institutional formations of antimonopoly policy and antimonopoly regulation play certain roles that differ in function.

The article describes the institutional features of the state antimonopoly policy formation and development on national consumer markets. Among the peculiarities of the functioning and development of the state antimonopoly policy, mandatory and voluntary components highlighted. A mandatory component of the antimonopoly regulation institutional environment are state and international institutions subject to general, pre-documented regulatory acts, regulations, agreements, etc., it is a formal regulatory level. Institutions that have a clearly documented structure, rights, obligations, norms and rules of conduct. Antimonopoly regulation for these institutes is one of the mandatory elements of their functioning. The second component of the antimonopoly environment functions on a voluntary basis. These institutes can function based on legally registered

¹ Kharkiv State Academy of Physical Culture. Ukraine

² Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics. Ukraine

agreements, on voluntary regulatory regulation, and without entering into documented agreements, on non-normative informal regulation. The voluntary component includes market participants, enterprises, organizations, associations, public unions, scientific research centers and institutes that are interested in antimonopoly regulation, purpose of promoting their interests and purpose of improving the general economic situation. Both components of antimonopoly regulation include institutions that are responsible for the role of institutional design. Within the framework of institutional design, each participant in antimonopoly regulation plays a certain role, while the same institutional formation can play several roles at the same time. The functions played by institutional formations vary from maximally aimed at promoting the formation and development of state antimonopoly policy and antimonopoly regulation to a lack of interest in changes and even active opposition to the introduction of new institutions, adaptation or improvement of already existing ones

Keywords: international competitiveness, antimonopoly policy, antimonopoly regulation, institutional environment, institutional formations, institutional design.

Peer-reviewed, approved and placed: 11.11.2023.

Постановка проблеми. При формуванні державної антимонопольної політики для забезпечення підприємницької конкурентоспроможності на міжнародних та національних товарних ринках, держава не завжди може ефективно впливати на ринок та розвиток ринкових відносин. Важливу роль також відіграє і середовище в якому відбувається регулювання. Під середовищем слід розуміти всі зацікавлені сторони в регулюванні що можуть як сприяти регулюванню, так і перешкоджати йому. Саме тому залучення всіх учасників ринку у формування антимонопольної політики допоможе як мінімізувати їх негативний вплив та сприяти узгодженню всіх учасників ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами формування інституціонального середовища взагалі та державної антимонопольної політики зокрема займалися такі науковці як Гайдай Т. [1], Хенпфіл Т. [2], Філатова Н [3], Глаз К. [4], Сибірцев В. [6], Кастро Д. [7], Фурботн Е. [8], Гражевська Н. [9], Грехам К. [10], Сміт Ф. [11], Мелвіні А. [12], Остапенко Н. В. [13], Валентайн Д. [14], Чухно А. [15], та багато інших, проте не зважаючи на достатньо ґрунтовні дослідження даної тематики, питання залучення учасників ринку до регулювання а також середовище в кому відбувається регулювання розглянуто не достатньо та потребує подальшого дослідження.

При формуванні державної антимонопольної політики окрім задокументованих нормативно-правових актів та правил, що встановлюються державою, важливу роль також відіграють і незадокументовані норми та правила поведінки на ринку. Саме ці правила та норми формують інституціональне середовище функціонування ринку та створюють передумови його регулювання та забезпечення підприємницької конкурентоспроможності на міжнародних та національних товарних ринках.

Метою дослідження є визначення інституціональних особливостей формування та розвитку державної антимонопольної політики на національних споживчих ринках.

Основні результати дослідження. Формування державної антимонопольної політики для забезпечення підприємницької конкурентоспроможності на міжнародних та національних товарних ринках передбачає насамперед створення відповідної нормативно-правової бази. Проте окрім

задокументованих нормативно-правовими актами норм та привила, на ринку також існують задокументовані угоди між учасниками ринку, що, хоча й не суперечать законодавчим приписам, але все ж створюють додаткові важелі впливу на всіх учасників ринку. Крім того, існують і ніде не задокументовані норми та правила поведінки, що сформувалися внаслідок соціокультурного, релігійного чи інших аспектів функціонування суспільства, Гайдай Т. [1] саме ці аспекти формують інституціональне середовище, в якому й відбувається формування антимонопольної політики.

Саме тому доцільним є делегування частки повноважень органів антимонопольної політики до учасників ринку, що також є зацікавлені у формуванні конкурентного середовища, мають між собою певні домовленості та можуть впливати на інших учасників ринку. В цьому випадку роль органів антимонопольної політики направлена на припинення порушень пов'язаних з узгодженими діями суб'єктів господарювання, причому заохочуючи учасників ринку до саморегулювання Хемпфіл Т. [2] Філатова Н. [3].

Важливо зазначити, що передача повноважень неможлива без усвідомлення усіма учасниками ринку їхніх ролей у сформованій структурі антимонопольної політики. Відповідно, формування державної антимонопольної політики відбувається за умов чіткого розподілення функцій між економічними агентами, задіяними в здійсненні інституціонального проектуванні. До специфічних функцій належить перш за все формування та впровадженні нових інституціональних утворень, до яких саме і належать СРО Глаз К. [4]. До складу основних ролей такі науковці як Попов О. та Яковцев П. [5], та Сибірцев В. [6] відносять наступні: ініціатор, адаптер, новатор, пропагандист, контролер, дистриб'ютор, комунікатор, прозеліт, реципієнт, статист, антагоніст. Дані ролі відображають свою сутність при внесенні їх у відповідне інституціональне середовище, що відображає сутність та функції різних економічних агентів функціонуючих на ринку в той чи інший період часу (рис 1).

Інституціональне середовища антимонопольної політики можна умовно поділити на дві складові. Перша складова інституціонального середовища АМП являє собою державні та міжнародні інститути, що підпорядковуються загальним, заздалегідь задокументованим нормативно-правовим актам, положенням, угодам тощо, тобто це формальний нормативно-правовий рівень. Антимонопольне регулювання для цих інститутів є одним із обов'язкових елементів їх функціонування.

Інша складова антимонопольного середовища функціонує на добровільній основі. Дані інститути можуть функціонувати як на основі угод, що нормативно зареєстровані, тобто добровільного нормативне регулювання, так і без укладання угод, саме задокументованих, тобто ненормативне неформальне регулювання.

Обидві складові включають в себе інститути, яким відповідають ролі інституціонального проектування. Так, ініціатором створення або реформування антимонопольної політики з боку нормативно-правового інституціонального середовища можуть виступати міжнародні антимонопольні органи чи організації на основі практики та досвіду інших

країн. З боку добровільного інституціонального середовища ініціаторами змін виступає громадськість, що ставить перед собою цілі сталого економічного розвитку, та науково дослідницькі групи, що на основі своєї діяльності приходять до висновків щодо необхідності змін інститутів антимонопольної політики та регулювання.

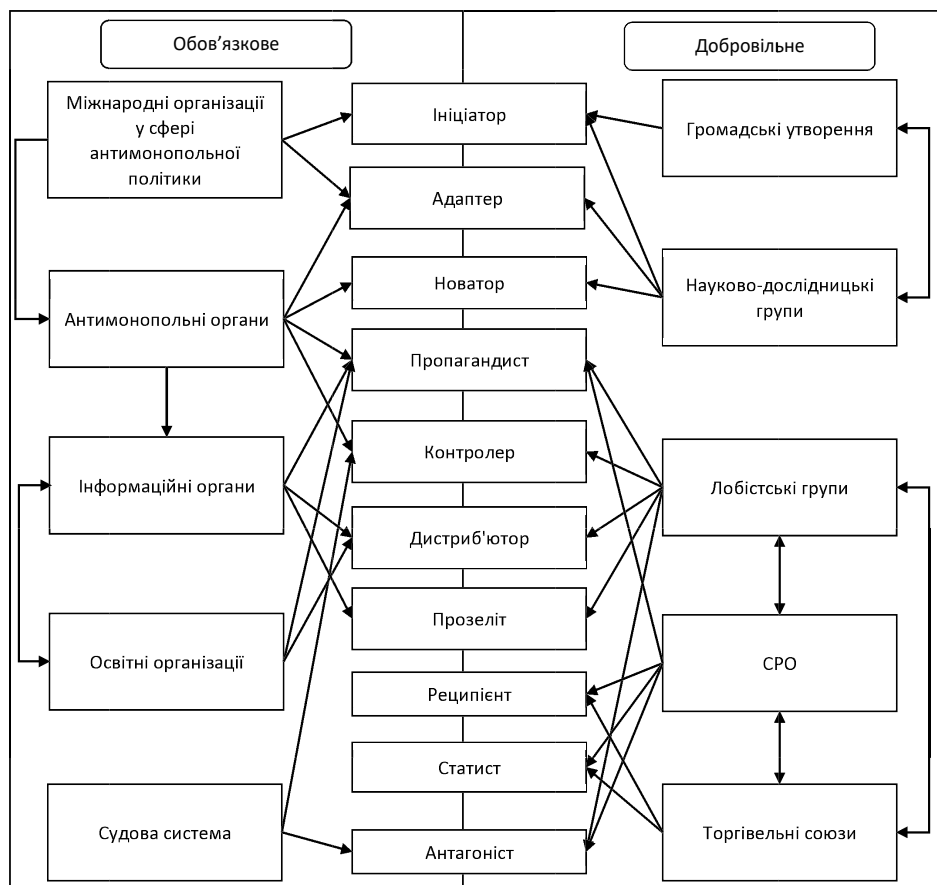

Рис. 1. Інституціональне середовище при формуванні антимонопольної політики, авторська розробка

На основі запропонованих змін з боку нормативного середовища вже заздалегідь створені антимонопольні органи проводять дослідження доцільності змін існуючих інститутів чи створення нових, тобто відіграють роль адаптера. Дані дослідження та адаптації відбуваються за підтримки міжнародних організацій, що також приймають участь у адаптації існуючих норм та правил, а також науково дослідницькі групи, що або приймали участь у пропозиціях щодо змін, або які отримали замовлення від держави чи суспільства щодо дослідження питань зміни інституціонального середовища та інститутів.

Роль новатора також лягає на антимонопольні органи, та науково-дослідницькі групи, що мають проводити аналіз вже проведеного впровадження, його корегування та аналіз та адаптації до наявних інституціональних умов.

Проте одного впровадження та адаптації нових інститутів недостатньо для подальшої реалізації антимонопольної політики. Саме тому важливу роль відіграє пропагандист. З боку обов'язкової складової дану роль беруть на себе органи антимонопольної політики. Також можливим є використання інформаційного середовища, зокрема – ЗМІ, інтернет ресурси, інформаційні агентства, тощо що висвітлюють позитивні зміни у інституціональному середовищі а також освітні організації, що також просувають ідею доцільності змін та впровадження нових інститутів антимонопольної політики. З боку добровільного залучення пропагандистом виступають лобістські групи, для яких нові інститути та правила функціонування несуть безпосередню вигоду, що може відбуватися не завжди, так саме як і для СРО, що зацікавлені в розвитку ринкових відносин та конкуренції на ринку.

Антимонопольні органи також слідкують за дотриманням встановлених норм та правил в антимонопольній політиці, дану роль також відіграє і судова система, що розглядає відповідність дій суб'єктів антимонопольної політики встановленим нормам та відповідає за накладення штрафів та покарань у разі порушення норм та правил. З боку добровільної складової за дотриманням встановлених норм відповідають лобістські групи та СРО.

Допомога у реалізації впроваджених інститутів займається дистриб'ютор, де з боку обов'язкової складової виступають ЗМІ та заклади освіти, що просувають ідеї антимонопольної політики, а з боку добровільної складової лобістські групи. Також інформаційне середовище та лобістські направлені на просування ідей позитивного впровадження змін інститутів та інституціонального середовища. Тобто відіграють роль прозеліту.

Наступна роль реципієнта, що відповідно до встановлених норм та правил приймає зобов'язання щодо обмеження свого функціонування лягає лише на добровільну частину антимонопольного середовища, а саме СРО та торговельні союзи. Дані зобов'язання хоча і обмежують окремих учасників ринку, проте слугують покращенню умов для більшої частини учасників економічного процесу.

Важливо зазначити, що у разі відсутності зацікавленості та прийняття участі у новому інституціональному середовищі СРО та торговельні союзи можуть бути і не зацікавлені у новому інституціональному середовищі, а значить відігравати роль статиста.

Крім того, нові інститути та інституціональне середовище можуть не відповідати інтересам окремих учасників ринку, а саме СРО та окремих лобістських груп, інтереси яких будуть погіршуватися. А також до антагоніста можна віднести і судову систему, що не завжди одразу буде сприймати нові норми та правила. При адаптації даних ролей у формуванні антимонопольної політики та антимонопольного регулювання приведемо табл. 1.

Таблиця 1. Ролі та функції учасників формування інститутів антимонопольної політики, авторська розробка

Ролі	Функції	Інституціональні утворення
Ініціатор	Прагнення створення інституціонального середовища що відповідає інтересам суспільства (більшої його частини), створення нових інституцій, реформування та удосконалення існуючих інститутів	Міжнародні організації у сфері антимонопольної політики, Громадські утворення, Науково-дослідницькі групи
Адаптер	Аналіз ситуації що складається у середовищі функціонування ринків в цілому та у антимонопольній політиці зокрема, визначення доцільності інституціонального регулювання. Створення нових інститутів та адаптація існуючих до наявних умов.	Міжнародні організації у сфері антимонопольної політики, антимонопольні органи, науково-дослідницькі групи
Новатор	Впровадження нових інститутів. Адаптація інститутів до умов інституціонального середовища. Аналіз результатів впровадження нових інститутів та їх корегування.	Антимонопольні органи, науково-дослідницькі групи
Пропагандист	Активне поширення створених інститутів, що відповідають антимонопольній політиці та економічній політиці держави в певний період часу. Створення позитивного іміджу інститутів, поширення та розвиток норм та правил інституціонального середовища. Протидія існуючим інститутам, що перешкоджають розвитку ринкових відносин та розвитку конкуренції.	Інформаційні органи, освітні організації, лобістські групи, СРО
Контролер	Контроль за функціонуванням інститутів, моніторинг інституціонального середовища, запобігання порушень норм та правил встановлених як формальними так і неформальними інституціями	Антимонопольні органи, судова система, лобістські органи, СРО
Дистриб'ютор	Допомога у реалізації політики впровадження інститутів, адаптація існуючих інститутів, поширення норм та правил застосування інститутів антимонопольної політики	Інформаційні органи, освітні організації, лобістські групи
Прозеліт	Поширення позитивних відгуків щодо практики впровадження та поширення інститутів, підтримка нових ідей і практик інституціонального регулювання	Інформаційні органи, лобістські організації
Реципієнт	Прийняття зобов'язань та відповідальності щодо дотримання обмежень, пов'язаних із використанням певних форм інституціонального регулювання.	СРО, торговельні союзи
Статист	Відсутність зацікавленості у впровадженні чи поширенні нових інститутів а також у вдосконаленні практики вже існуючих.	СРО, торговельні союзи
Антагоніст	Активна протидія впровадженню нових інститутів, адаптації чи вдосконаленні вже існуючих	Судова система, лобістські групи, СРО, торговельні союзи

Варто зазначити, що різновиди антимонопольної політики можна умовно поділити на три групи, де до першої групи відносяться інституціональні правила та інститути встановлені органами державної влади, в тому числі і антимонопольної політики та направлені на задоволення потреб суспільства, більшої його частини відповідно до економічної політики держави та цілей що стоять перед нею в певний період часу.

Позанормативні інститути та позанормативне інституціональне регулювання відбувається серед учасників ринку та СРО що представляють учасників ринку. При чому важливо відмітити, що позанормативне регулювання можливе за умов погодження даного регулювання зацікавленими учасниками ринку. Формальне, документальне фіксування позанормативного регулювання відбувається з метою захисту всіх учасників договору задля недопущення порушень одних учасників даного регулювання по відношенню до інших, і визначення юридичних наслідків даних порушень. Формування формальних позанормативних норм та правил має відбуватися відповідно до встановлених нормативно правових актів, законів, розпоряджень, тощо, тобто вони не повинні порушувати норми існуючого законодавства. Також відмічаємо, що до розроблення даного регулювання можуть залучатися і органи антимонопольного регулювання для забезпечення законності встановлених норм та недопущенні зловживають домінуючим положенням чи отримання вигоди від узгоджених дій суб'єктів господарювання.

Останньою складовою є неформальні ненормативні правила функціонування ринків. Зазвичай дані норми та правила вже встановлені на ринку через соціокультурні, релігійні, історичні або інші особливості функціонування ринків. Причому порушення таких правил може як призве до суттєвих втрат з боку порушника так і трансформації даних норм та правил, якщо вони сприятимуть інтересам всіх учасників ринку.

Висновки. Формування та розвиток державної антимонопольної політики відбувається з урахуванням інституціональних особливостей, притаманним середовищу, у якому відбувається дане формування. Інституціональне середовище представлено двома складовими, обов'язковою та добровільною що взаємопов'язані між собою. Кожен з учасників антимонопольної політики та антимонопольного регулювання представляє собою інституцію що відіграє відповідну роль у інституціональному проектуванні. При чому ролі відрізняються за функціями від максимально направлених на сприяння формуванню та розвитку державної антимонопольної політики та антимонопольного регулювання до відсутності зацікавленості у змінах і навіть активній протидії впровадженню нових інститутів, адаптації чи вдосконаленні вже існуючих

Напрямки подальших досліджень будуть пов'язані із розробкою методичних положень щодо визначення послідовності формування антимонопольної політики для забезпечення підприємницької конкурентоспроможності на міжнародних та національних товарних ринках.

1. Глаз К. Саморегулювання і інститут саморегульвних організацій в Україні URL: <http://ukrstrategy.com/uk/analitika/item/55-samoregulirovanie.html>.

2. Henphil Thomas A. Self-regulating industry behavior: Antitrust limitations and trade association codes of conduct. *Journal of Business Ethics*, December 1992. Volume 11. Issue 12. P. 915–920.
3. Філатова Н. Поняття та ознаки саморегульованих організацій. *Вісник Академії правових наук України*. 2013. № 1. С. 280–290.
4. Попов О.Є., Яковцов П.Є. Роль та функції економічних агентів у процесі інституціональних змін системи державного регулювання економіки. *Управління розвитком*. 2015. № 1 (179). С. 26–31.
5. Гайдай Т. В. Парадигма інституціоналізму: методологічний контекст : монографія. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2008. 296 с.
6. Сибірцев В. В. Інституціональні основи регулювання ринків праці: монографія. Харків: Смуґаста типографія, 2017. 429 с.
7. Valentine D. Industry Self-Regulation and Antitrust Enforcement: An Evolving Relationship URL: <https://www.ftc.gov/public-statements/1998/05/industry-self-regulation-and-antitrust-enforcement-evolving-relationship>.
8. Castro D. Benefits and Limitations of Industry Self-Regulation for Online Behavioral Advertising. The Information Technology Innovation Foundation, December 2011. P. 1–14.
9. Graham C., Smith F. Competition, Regulation and the New Economy. Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon. 2004. 205 p.
10. Melveni A. The Significance of Self-regulation. California State University, Northridge. 2011. 82 p.
11. Furubotn, E. G., & Richter, R. Institutions and Economic Theory: The Contribution of the New Institutional Economics. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1998. 672 p.
12. Чухно А. Інституціоналізм: теорія, методологія, значення. *Економіка України*. 2008. № 6. С. 4–13.

-
1. Hlaz K. Samorehulivannia i instytut samorehulivnykh orhanizatsii v Ukraini. [Self-regulation and the institution of self-regulatory organizations in Ukraine]. URL: <http://ukrstrategy.com/uk/analitika/item/55-samoregulirovanie.html>. [in Ukrainian]
  2. Henphil Thomas A. Self-regulating industry behavior: Antitrust limitations and trade association codes of conduct. *Journal of Business Ethics*, December 1992. Volume 11. Issue 12. P. 915–920.
  3. Filatova N. Poniattia ta oznaky samorehulivnykh orhanizatsii. [Concepts and signs of self-regulatory organizations] *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. 2013. № 1. S. 280–290.
  4. Popov O.Ie., Yakovtsov P.Ie. Rol ta funktsii ekonomichnykh ahentiv u protsesi instyutsionalnykh zmin systemy derzhavnoho rehulivannia ekonomiky. [The role and functions of economic agents in the process of institutional changes in the system of the economy state regulation] *Upravlinnia rozvytkom*. 2015. № 1 (179). S. 26–31.
  5. Haidai T. V. Paradyhma instyutsionalizmu: metodolohichni kontekst: monohrafiia. [Paradigm of institutionalism: methodological context: monograph.] Kyiv: VPTs «Kyivskiy universytet», 2008. 296 s.
  6. Sybirtsev V. V. Instyutsionalni osnovy rehulivannia rynkiv pratsi: monohrafiia. [Institutional foundations of labor market regulation: monograph.] Kharkiv: Smuhasta typohrafiia, 2017. 429 s.
  7. Valentine D. Industry Self-Regulation and Antitrust Enforcement: An Evolving Relationship URL: <https://www.ftc.gov/public-statements/1998/05/industry-self-regulation-and-antitrust-enforcement-evolving-relationship>.
  8. Castro D. Benefits and Limitations of Industry Self-Regulation for Online Behavioral Advertising. The Information Technology Innovation Foundation, December 2011. P. 1–14.
  9. Graham C., Smith F. Competition, Regulation and the New Economy. Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon. 2004. 205 p.
  10. Melveni A. The Significance of Self-regulation. California State University, Northridge. 2011. 82 p.
  11. Furubotn, E. G., & Richter, R. Institutions and Economic Theory: The Contribution of the New Institutional Economics. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1998. 672 p.
  12. Chukhno A. Instyutsionalizm: teoriia, metodolohiia, znachennia. [Institutionalism: theory, methodology, significance.] *Ekonomika Ukrainy*. 2008. № 6. S. 4–13.